
*Сергій
Руденко*

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ: недескриптивна методологія дослідження

На сучасному етапі розвитку історії української філософії як галузі історико-філософської науки особливого значення набуває розробка її методологічного інструментарію. Це пояснюється перш за все тим, що за останні десятиріччя зусилля більшості дослідників історії української філософії через низку об'єктивних причин були спрямовані фактично на відродження творчої спадщини вітчизняних мислителів різних історичних епох, течій, шкіл та напрямків, її опис, систематизацію та аналіз. Тому не випадково у наукових працях у галузі історії української філософії переважав дескриптивний (описовий) підхід. Він не втратив свого значення і сьогодні, адже ще наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років у нашому науковому обігу були майже відсутні тексти переважної більшості вітчизняних мислителів минулого, за винятком деяких найбільш впливових та найбільш відомих постатей української філософської думки. Цілком зрозуміло, що домінування описового підходу у вивченні історії української філософії мало місце у вітчизняній науковій спільноті не через відсутність усвідомлення вченими мети та завдань історико-філософської науки, необхідності побудови історії української філософії, а через брак «емпіричного матеріалу», тільки на базі якого уможливується осмислення специфічних рис вітчизняної філософії в її історії, вивчення закономірностей її розвитку, значення для вітчизняної та світової філософської думки, з'ясування умов

можливості застосування філософських ідей минулого для розв'язання актуальних філософських проблем сучасності тощо.

Сучасний стан розвитку досліджень з історії вітчизняної філософії свідчить про те, що описовий підхід виконав більшість із своїх функцій. Сьогодні важко назвати мислителя минулого, філософська спадщина якого не була б доступна (як оригінальний текст або ж у вигляді критичного дослідження) широкому колу наукової громадськості. Натомість на громадження конкретного матеріалу призвело до більш гострої постановки питання про об'єкт та предмет історії української філософії як галузі історико-філософської науки, форми її інституціалізації, специфічні риси вітчизняної філософської думки, її місце та значення у західноєвропейській та світовій філософії, питання про закономірності історичного розвитку вітчизняної філософії, форми нагромадження та спадкоємності знання в історичному розвитку української філософії, критерії її періодизації, наявність в її історичному розвитку традицій, шкіл, течій та напрямків, стосунок історії української філософії до розв'язання сучасних актуальних проблем вітчизняної філософської науки тощо.

Поряд із дескриптивними дослідженнями історії української філософії у вітчизняній історико-філософській літературі також маємо праці, присвячені її теоретичним та методологічним проблемам. Це — праці вчених різних історичних періодів та наукових напрямків (Д. Чижевського, В. Петрова, Д. Багалія, О. Єфіменко, Ф. Зеленогорського, В. Горського, Ю. Кушакова, І. Огородника, В. Лісового, С. Бондаря, В. Литвинова, М. Русина, М. Ткачук, С. Йосипенка, Г. Аляєва, В. Рижка, Н. Мозгової, В. Ярошовця, В. Нічик, В. Табачковського та ін.). Проте результати досліджень названих вчених продовжують залишатися незагальненими та несистематизованими, а тому й не можуть повною мірою бути задіяними та використаними при аналізі та розробці теоретичних та методологічних проблем вітчизняної історико-філософської науки. Понад те, незагальненість та несистематизованість результатів наукових праць, присвячених теоретичним та методологічним проблемам вивчення історії української філософії, призводять до характерної для вітчизняної історико-філософської науки ситуації «методологічної плутанини», на яку звертають увагу сучасні дослідники [Кушakov, 2004: с. 91]. Тому, незважаючи на наявність численних ґрунтовних праць, присвячених теоретичним та методологічним проблемам дослідження історії вітчизняної філософії, універсальною, загальноприйнятою та загальнозастосовуваною залишається дескриптивна методологія її дослідження.

У ситуації, що склалася, стає очевидним, що наявні сьогодні проблеми розвитку історії української філософії як галузі історико-філософської науки не можуть бути розв'язані на ґрунті дескриптивної методології дослідження. Остання має бути не стільки подолана чи спростована, скільки доповнена та розширена «пояснювальною», недескриптивною мето-

логією. Реалізація цього завдання уможлиблюється на засадах узагальнення наявних здобутків та критичного аналізу сучасних методологічних концепцій дослідження історії вітчизняної філософії, а також розроблення комплексної недескриптивної методології її дослідження, на підставі якої стало б досяжним подолання стану «методологічної плутанини», усвідомлення якої власне і сформувало дослідницький інтерес.

Головними завданнями нашого дослідження стали узагальнення, систематизація та критичний аналіз наявних у сучасній філософській літературі методологічних концепцій історії вітчизняної філософії та розробка на їх підставі комплексної недескриптивної методології дослідження історії української філософії, особливість якої полягає в обґрунтуванні раціональної реконструкції та реконструктивної рефлексії як концептуальних засад та методів дослідження історії вітчизняної філософії.

Результатами проведеного дослідження стали наступні висновки та положення, які окреслюють перспективні напрямки (стратегії) розробки методології осмислення історії вітчизняної філософії.

Сучасний стан розвитку досліджень у галузі історії української філософії характеризує, з одного боку, домінування дескриптивного підходу, а з іншого — наявність різних методологічних концепцій її дослідження, які потребують прояснення власних узаasadнень, узагальнення та систематизації.

Традиційне тлумачення методології історико-філософського дослідження можна доповнити її розумінням як певної моделі відбору та інтерпретації історико-філософського матеріалу на базі обґрунтованих теоретичних засад та принципів. Відповідно метод історико-філософського дослідження також можна тлумачити як засіб відбору та інтерпретації історико-філософського матеріалу в межах певної моделі, метод може бути застосований в історико-філософському дослідженні лише як елемент певної методологічної системи.

Розгляд сучасної історико-філософської літератури дає змогу обґрунтувати критерій розрізнення дескриптивної та недескриптивної методологій історико-філософського дослідження. Дескриптивна методологія історико-філософського пізнання не допускає наявності у структурі історико-філософського знання конфліктуючих описів змісту філософських вчень минулого. Характерною ж ознакою недескриптивної методології історико-філософського дослідження є наявність *альтернативних*, але не конфліктуючих інтерпретацій ідентичного історико-філософського матеріалу. Також однією з характерних ознак недескриптивної методології історико-філософського пізнання є наявність в її структурі методів та прийомів, спрямованих на перетворення конфліктуючих інтерпретацій історико-філософського матеріалу на альтернативні.

Аналіз сучасної історико-філософської літератури дає змогу стверджувати, що у галузі історії української філософії функціують чотири головні методологічні підходи, які можна визначити як недескриптивні. До

них належать концепція історико-філософського українознавства (В. Горський, М. Ткачук, В. Гусев, Я. Стратій та ін.), тематично-персональна концепція (В. Лісовий, М. Русин, І. Огородник, Н. Мозгова, В. Нічик, Я. Стратій, С. Бондар та ін.), історіографія історії філософії (Ю. Кушаков, В. Горський, В. Табачковський, І. Фицик та ін.), філософія історії української філософії (С. Йосипенко).

На підставі аналізу теоретичних здобутків зазначених напрямків можна стверджувати, що описовий підхід та гегелівську історико-філософську теорію визнано неприйнятними для подальшого розвитку теорії історії української філософії, методологічних проблем її пізнання та здійснення конкретних досліджень. На противагу їм у кожному напрямку обґрунтовують нові теоретичні принципи розуміння історії вітчизняної філософії та методологічні засади її пізнання. Спільною для всіх сучасних напрямків дослідження історії філософії України є проблема співвідношення історичного та філософського (трансісторичного) складників, яка постає в низці теоретичних питань про взаємозв'язок ідей холізму та релятивізму в розумінні історико-філософського процесу, логічного та діалогічного складників осмислення історії вітчизняної філософії, абсолютного та відносного «зняття» у розвитку історико-філософського процесу, місця філософсько-історичної теорії в структурі історико-філософського пізнання тощо. Проте представники кожного напрямку пропонують досить різні теоретичні способи розв'язання цієї проблеми, що свідчить, на наш погляд, про те, що у вітчизняній спільноті, крім конкретних розвідок історії української філософії, сформувався та дістав розвиток дискурс щодо теоретичних проблем розвитку цієї галузі знання.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що в межах напрямку історико-філософського українознавства розв'язання теоретичних та методологічних проблем розвитку історії вітчизняної філософії пов'язують з розумінням останньої як міждисциплінарного поля досліджень із різних галузей знань. В основу ж тематично-персональної концепції історії української філософії покладено розуміння національної філософії, вітчизняної філософської традиції як особливого дискурсивно-комунікативного простору. У межах напрямку «філософії історії української філософії» теоретичне осмислення розвитку історії вітчизняної філософії здійснюють на засадах концепції критичної філософії історії.

Також можна зазначити, що характерною рисою розглянутих сучасних напрямків розвитку історії української філософії є їхня орієнтованість (не завжди у тематизованому вигляді) на концептуальну ідею (та, відповідно, метод) раціональної реконструкції історико-філософського процесу. З одного боку, здійснення раціональної реконструкції історико-філософського процесу в Україні є надзвичайно важливим кроком у розвитку теорії історії вітчизняної філософії, який дає змогу не лише відмовитись від суто

описового підходу до вітчизняної історії, але й розвивати дослідження із цієї галузі, уникаючи гегелівської та марксистської історико-філософських концепцій, які є неприйнятними для осмислення історичного розвитку української філософії. З іншого ж боку, на наш погляд, слід зважати і на суттєві проблемні положення, які виникають під час застосування методу раціональної реконструкції без його доповнення методом реконструктивної рефлексії як до побудови теорії історико-філософського процесу в Україні, так і для здійснення конкретних досліджень.

Тому можна стверджувати, що концептуальна ідея раціональної реконструкції без її доповнення методом реконструктивної рефлексії, визначаючи актуальну сучасність як основу для побудови дослідження, призводить до певної «релятивізації» у розумінні історико-філософського процесу і, відповідно, до висновку про неможливість побудувати комплексну недескриптивну методологію дослідження історії української філософії, визначити її об'єкт, предмет та специфічні риси, на чому й наголошують представники сучасних напрямків розвитку історії вітчизняної філософії. Звідси можна зробити висновок, що на ґрунті раціональної реконструкції історію української філософії можна несуперечливо подати як сферу міждисциплінарних досліджень (історія філософської думки), як історію ідей (філософія історії української філософії), як «історіографію історії філософії», як комунікативний дискурс та діалог, але не як систему знання, що має незмінні онтологічні, гносеологічні та методологічні узаasadнення, а отже, об'єкт, предмет, комплексну методологію та структуру.

Запропонована класифікація ґрунтується на аналізі проблемно-категорійного рівня зазначених вище напрямків вивчення історії української філософії. Незважаючи на різноманітну структурну та ідейну спрямованість спільними для сучасних наукових праць, присвячених теоретичним та методологічним проблемам дослідження історії української філософії, є проблема співвідношення історичної та філософської складової у дослідженні історії вітчизняної філософії, об'єкт, предмет, мета та завдання вивчення історії української філософії, специфічні риси вітчизняної філософії, форми та жанри дослідження історії української філософії тощо.

Також результатом проведеного дослідження стало обґрунтування можливості введення раціональної реконструкції як концептуальної основи методу дослідження історії української філософії. Критичний аналіз тлумачення методу раціональної реконструкції в межах імперативно-цільової концепції історико-філософського процесу З. Каменського та у концепції історії науки І. Лакатоса дає змогу зробити висновок про більшу прийнятність для методологічного апарату історії вітчизняної філософії змісту ідеї раціональної реконструкції, подану у творах І. Лакатоса.

У підсумковій праці «Методологія історико-філософського дослідження» З. Каменський присвячує окремий розділ визначенню поняття

«раціональна реконструкція історико-філософського процесу» [Каменський, 2002]. Спробуємо проаналізувати логіку визначення цього поняття у працях З. Каменського.

Свій спосіб розуміння методу історико-філософського пізнання, методології історико-філософського дослідження, поняття «раціональна реконструкція історико-філософського процесу» З. Каменський пов'язує з розробленою ним «імперативно-цільовою концепцією методології історико-філософського дослідження». Така назва не є випадковою, оскільки засадовим для неї є особливе розуміння методу та методології, а також їх застосування до пізнання історико-філософського процесу. Виходячи з класичного аристотелівського розуміння методу як шляху пізнання через сукупність застосовуваних для цього способів, З. Каменський доповнює його *конструктивістською* інтерпретацією. Її зміст полягає в тому, що поняття методу виявляється експліцитним у зв'язку не лише з такими поняттями, як «засіб» та «спосіб», але і з поняттям «мета». На думку вченого, такий спосіб інтерпретації методу імпліцитно закладений ще в аристотелівській філософії, адже «якщо Аристотель вважав, що метод є засіб, то це означає, що метод є засобом досягнення певної пізнавальної *мети*» [Каменський, 2002: с. 69]. Також З. Каменський зазначає, що цей аспект аристотелівського розуміння методу отримав розвиток у філософських дослідженнях ХХ сторіччя і став основою конструктивістського витлумачення поняття методу як способу активного проникнення в досліджуваний матеріал, здійснення його реконструкції на підставі певних пізнавальних цілей, які можуть бути редукованими до розв'язання конкретних завдань. Саме на ґрунті конструктивістської інтерпретації дослідник визначає метод взагалі «як конструктивний засіб оволодіння матеріалом з метою розв'язання певних пізнавальних завдань» [Каменський, 2002: с. 72].

Визначення історико-філософського методу та методології історико-філософського дослідження З. Каменський виводить із наведеного вище загального розуміння методу, де провідним є поняття дослідницької (пізнавальної) мети: «Дослідницькі засоби (способи, прийоми, процедури, словом, операції), за допомоги яких оптимальним чином здійснюють історико-філософське дослідження в певній формі, тобто досягають його певної мети, називають його методами, а вчення про ці методи — методологією історико-філософського дослідження» [Каменський, 2002: с. 75]. Запропоноване розуміння історико-філософського методу та методології історико-філософського дослідження дає змогу зрозуміти загальний зміст, особливості та системоутворювальний принцип імперативно-цільової концепції методології історико-філософського дослідження: «Оскільки ці методи (історико-філософського пізнання. — *С.Р.*), — розвиває свою думку вчений, — суть деякі рекомендації, приписи, словом, *імперативи* і оскільки засадовою для цього розуміння є ідея *мети*, остільки цю кон-

цепцію методології пропонуємо назвати *імперативно-цільовою концепцією методології історико-філософського дослідження*» [Каменський, 2002: с. 75].

Наведене розуміння методів історико-філософського пізнання та методології історико-філософського дослідження З. Каменський робить засадовим для визначення поняття історико-філософської реконструкції. Проте, по суті, вчений майже ототожнює поняття «реконструкція» та «дослідження». Реконструкція історико-філософського процесу може мати раціональний або нераціональний характер, тобто бути раціональною або нераціональною. З. Каменський вважає, що серед множини історико-філософських праць існують такі, що являють собою нераціональні реконструкції історико-філософського процесу. Критерієм раціональності дослідження історико-філософського процесу є наявність під час його побудовання чітко визначеної мети та спеціально розроблених для її реалізації методів: «історико-філософське дослідження, — зазначає З. Каменський, — умисно здійснюване на ґрунті базової теорії, яка відрізняється від реконструйованої і тому не тотожна простому її описові, що являє собою досягнення свідомо поставленої мети, здійснюване за допомоги спеціально розроблених для цього засобів-методів, називають раціональною реконструкцією історико-філософського процесу» [Каменський, 2002: с. 76—77].

При дослідженні історії української філософії метод раціональної реконструкції можна тлумачити як побудову нормативно інтерпретованої (побудованої за певними принципами, сформованими в межах деякої теорії раціональності) моделі раціонального зростання філософського знання, що має предметно-конструктивну та пояснювальну силу щодо нераціональних, зовнішніх (культурно-історичних, соціально-політичних, економічних, психологічно-біографічних тощо) чинників його становлення й розвитку в історії.

Доведенням цього положення є експліцитність та застосовуваність методу раціональної реконструкції для синтезу дескриптивних та недескриптивних методологій дослідження історії української філософії, що дає змогу здійснити їх систематизацію, визначити їхній евристичний потенціал.

За допомоги методу раціональної реконструкції уможливорюються дослідження засадових положень та концептуалізація наявних у сучасній науковій літературі методологій дослідження історії української філософії, їх аналіз та систематизація, продуктивні та проблемні положення. Сучасні недескриптивні методологічні підходи до вивчення історії української філософії можна поділити на конвенціоналістські (концепція історико-філософського українознавства), фальсифікаціоністські (історіографія історії філософії), філософсько-історичні (філософія історії української філософії).

До методологічного апарату вітчизняної історико-філософської науки може бути введене розуміння реконструктивної рефлексії як концептуальної основи та методу дослідження історії української філософії. Ідею

та термін «реконструктивна рефлексія» було введено американським філософом Г. Патнемом. На нашу думку, незважаючи на те, що ця ідея виникає в межах сучасної епістемології, її зміст може бути подано у вигляді методу історико-філософського пізнання. Полемізуючи з Р. Рорті стосовно виправдання тверджень і загальної згоди їх прийняття, Г. Патнем формулює низку принципів: за звичних умов часто постає проблема — виправдані чи ні твердження, зроблені людьми; буде виправдано твердження чи ні, залежить від того, що більшість культурних сучасників, скаже що вони виправдані, чи не залежить. Наші норми і стандарти виправдувальної стверджувальності є історичними, вони розвиваються в часі; наші норми та стандарти завжди відображають наші інтереси та цінності, а наша картина інтелектуального розвитку є лише частиною і має сенс саме як частина нашого інтелектуального розвитку загалом. Наші норми і стандарти чого-небудь, у тому числі й виправдувальні твердження, можуть змінюватися [Патнем, 1998: с. 486—487]. Змістове навантаження названих принципів Г. Патнем розкриває з урахуванням можливих контраргументів Р. Рорті, які він міг би висунути. Слідом за Н. Гудменом він доходить висновку, що норми, стандарти і судження стосовно конкретних ситуацій часто *конфліктують* і «коли це трапляється, ми змушені звертатися до особливого роду філософської рефлексії, яку можна назвати *реконструктивною рефлексією* (*reconstructive reflection*). Значний внесок Гудмена, я вважаю, розкривається у тому, що реконструктивна рефлексія не втрачає своєї цінності тільки тому, що мрія про *тотальну* та *унікальну* реконструкцію нашої системи знань (*belief*) є позбавленою надій Утопією» [Putnam, 1992: р. 25].

Продовжуючи думку Г. Патнема, можна стверджувати, що ідея реконструктивної рефлексії не втрачає свого значення і своєї цінності тільки тому, що мрія про всезагальну єдину реконструкцію нашої системи поглядів є безнадійною Утопією. У свою чергу, мислитель наголошує на тому, що ми можемо багато чого навчитися з часткових і навіть фрагментарних реконструкцій, а також із реконструкцій наших поглядів протилежними способами, де, змінюючи наші стандарти і норми, ми таким чином їх покращуємо, судження про що виводимо із нашої картини світу. Крім того, ґрунтуючись на наявних нормах і стандартах виправдання, ми відкриваємо факти, які самі по собі ведуть до змін у картинах світу, які живлять ці норми і стандарти, і, відповідно, побічним чином — до зміни самих норм і стандартів [Putnam, 1992: р. 25].

Таким чином, згідно з Г. Патнемом, реконструктивну рефлексію можна визначити як метод, який узгоджує конфліктуючі судження, норми, стандарти та їх виправдання. На нашу думку, можна стверджувати, що, по суті, використовувані Г. Патнемом терміни «судження», «норми», «стандарти» та їх «виправдання» за змістом відображають концепт «раціональної реконструкції». Звідси можна дати уточнене розуміння реконструк-

тивної рефлексії як концептуальної основи та методу, що узгоджує конфлікуючі раціональні реконструкції.

У наведеній інтерпретації, на наш погляд, стає можливим та зрозумілим застосування методу реконструктивної рефлексії до дослідження історії вітчизняної філософії. Предметом реконструктивної рефлексії є раціональні реконструкції певного фрагмента історико-філософського процесу, причому цей метод актуалізується лише у випадку, коли відмінні раціональні реконструкції ідентичного історико-філософського матеріалу набувають конфлікуючого, тобто взаємозаперечувального відношення. Результатом застосування методу реконструктивної рефлексії є перетворення конфлікуючих раціональних реконструкцій на альтернативні шляхом виявлення спільних онтологічних та епістемологічних засадових положень конфлікуючих раціональних реконструкцій, у такий спосіб здійснюють їх методологічну концептуалізацію.

Реконструктивну рефлексію пропонуємо розуміти як метод, який на підставі аналізу онтологічних, гносеологічних та когнітивних засадових положень узгоджує конфлікуючі раціональні реконструкції історії філософії. Умовою застосування методу реконструктивної рефлексії при дослідженні історії української філософії є конфлікуючі раціональні реконструкції ідентичного історико-філософського матеріалу.

На підставі критичного аналізу та концептуалізації сучасних методологічних підходів до дослідження історії української філософії можна зробити висновок, що історія вітчизняної філософії у структурі сучасного гуманітарного знання набула інституціалізованих форм та є самостійною предметною галуззю історико-філософської науки. Причому ключовим чинником інституціалізації історії вітчизняної філософії у ХХ — на початку ХХІ сторіччя стала у першу чергу концептуалізація її методологічного апарату.

ДЖЕРЕЛА

- Кушаков Ю. В. Л. Шестов: історик філософії чи шанувальник «духовного хуліганства»? // Наукові записки Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — Т. 12. Філософський факультет. — К.: Педагогіка, 2004.
- Каменский З. А. Методология историко-философского исследования. — М.: ИФ РАН, 2002. — 371 с.
- Патнем Х. Реализм с человеческим лицом // Аналитическая философия. Становление и развитие : Антология. — М.: Мысль, 1998.
- Putnam H. Realism with a human face / Ed. by J. Conant. — Cambridge; London: Harvard University Press, 1992.

Сергій Руденко — кандидат філософських наук, доцент кафедри української філософії та культури філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Сфера інтересів — історія української філософії, методологія історико-філософського пізнання.
